

Fehér Katalin

„A nép erkölcsi és értelmi alásüllyedésének a nevelés és tanítás hiánya az oka”

Reformkori erdélyi egyházi és iskolai beszédek a nevelésről

A reformkorban a politikai élet megélénkülése, a művelődési igények növekedése nyomán a társadalom szélesebb rétegei váltak rendszeres olvasókká. A felvilágosodás időszakához képest jóval több hírlap, folyóirat és könyv jelent meg magyar nyelven. Ennek ellenére, ugyanúgy, mint a felvilágosodás korában, még mindig az egyházi beszéd, a prédikáció maradt a nyilvánosság legfőbb fóruma, hiszen az ország lakosságának 79 százalékát kitevő parasztság nagy része analfabéta volt. A prédikáció azokat is bevonta a közügyekről való közös gondolkodásba, akik az egyéb lehetőségekből – éppen írástudatlanságuk miatt – kimaradtak.

A katolikus és a protestáns papság még a reformkor időszakában is igen jelentős és nagy befolyással bíró értelmiségi rétegnek számított. Olyan értelmiségiekről van szó, akik egyszerre voltak európaiak és hazájuk sorsáért aggódó patrióták, akik külföldről hozott tudásukat, itthoni tapasztalataikat a reformkor szolgálatába állították. Természetesen nem minden pap volt ilyen, de a fennmaradt prédikációk arról tanúskodnak, hogy sokan voltak köztük, akik egyházi beszédek révén, széles körben terjesztették a reformeszméket. „Kiáltó szó vagyunk a pusztában” – fogalmazta meg a papok szerepét a közéletben az egyik reformkori szerző.

Az alkalmi prédikációk, temetési beszédek lehetőséget teremtettek arra, hogy a legkülönbözőbb témákról fejtsék ki nézeteiket. A temetéshez vagy egy ünnepi eseményhez kapcsolódó prédikáció társadalmi eseményszámba ment ebben az időben. Egy-egy nevezetes ember temetésén például a kiterjedt rokonságon kívül ott volt az elhunyt háza népe, cselédsége, alárendeltjei, egykori tisztviselőtársai, barátai, a közeli iskola diáksága; férfiak és nők, öregek és ifjak, többnyire vallási hovatartozásra való tekintet nélkül. Olyan eseteket is ismerünk, amikor a temetési beszéd valóságos színjátékká alakult, egyes részeit éneketétek vagy versek választották el, amelyeket a diákság adott elő. A népes közönség előtt elhangzó ünnepi vagy temetési szónoklatokat tehát jól ki lehetett használni egy-egy aktuális, sokakat foglalkoztató gondolat felvetésére és részletes kifejtésére is. A prédikációk témái igen változatosak voltak. E beszédek többsége kéziratos formában maradt ránk, de sok közülük nyomtatásban is

megjelent. A szóban elhangzott beszédek természetesen nagymértékben különböztek a cenzúrázott nyomtatott változattól, elhangzásukkor a szónokok nyilvánvalóan sokkal nyersebben mondhatták ki gondolataikat. Ha lehántjuk róluk a még a reformkorban is „kötelező”, gyakorta cikornyás, dagályos fogalmazást, sokszor kerek gazdasági, politikai, művelődési, természettudományi, történelmi értekezést kapunk, mely a korszak nagyon is aktuális problémáit elemezte. A távoli vidékeken, kis településeken szolgáló papok közül sokan feladatuknak tekintették a hasznos ismeretek terjesztését, a falusi nép felvilágosítását. A prédikációra úgy tekintettek, mint a számukra rendelkezésre álló egyetlen ismeretközlési lehetőségre, melyet igyekeztek is kihasználni.

A beszédek témái között gyakran bukkan fel a nevelés. A XIX. század 30-as, 40-es éveiben a katolikus és protestáns papoknak nagy szerepük volt abban, hogy a nevelésre vonatkozó reformeszmék eljutottak az emberekhez, köztük az írástudatlanokhoz is. A papság egy, a társadalmi reformok iránt érdeklődő része felismerte, hogy a reformok, így a nevelésügyi reformok szükségességéről is meg kell győzni a híveket. Számos ilyen jellegű beszéd hangzott el a templomokban különböző jeles események vagy temetések alkalmával. Ezek többsége kéziratban maradt fenn, de sokat ki is nyomtattak. Az egyházi beszédek értékes adalékokkal szolgálnak a hazai neveléstörténeti kutatások számára arról, hogy a reformkorban milyen jellegű nevelésügyi kérdéseket tartottak annyira fontosnak, hogy széles hallgatóság előtt, nyilvánosan beszéljenek róla. A széles közönséghez szóló templomi és temetési beszédekben a papok próbáltak megmagyarázni a hallgatóságnak olyan nagy horderejű, a reformkorban előtérben álló kérdéseket, mint a nép tudatlanságának megszüntetése, művelésének szükségessége, a népiskolák állításának fontossága, a tanítók megfelelő képzése.

A beszédek hatását nehéz felmérni, hiszen csak feltételezéseink lehetnek a hallgatóság nagyságáról és összetételéről. Azt azonban tudjuk, hogy a templomi és halotti beszédek hallgatósága kor, nem, társadalmi helyzet tekintetében meglehetősen heterogén volt. Férfiak, nők, gyermekek, idősek és fiatalok, írástudók és analfabéták, nemesek, mesteremberek, földművelő parasztok hallgatták ezeket a beszédeket.

Szűkebb közönséghez szóltak azok a beszédek, melyeket iskolákban mondtak el, különféle jeles események, tanévnyitók, vizsgák, ünnepek, tanári beiktatások alkalmával. A szónok itt az iskola igazgatója vagy valamelyik tanára volt, a hallgatóság pedig az iskola tanáraiból, tanulóiból, szüleikből és városi előkelőségekből állt. A hallgatóság összetétele lehetővé tette a magasabb szintű eszmefuttatást, érvelést és véleménynyilvánítást, hiszen a célközönség, a hallgatóság, a képzetesebb városi lakosok közül került ki.

A továbbiakban a hatalmas reformkori anyagból válogatva elemzünk néhány jellemző nevelési tárgyú erdélyi egyházi és iskolai beszédet abból a célból, hogy bemutassuk, milyen témák foglalkoztatták a szónokokat, milyen eszmék jutottak el a hallgatósághoz.

„Nyissuk fel szemeinket, s ne engedjük magunkat mástól vakíttatni”

Beke Sámuel zilahi református lelkész¹ nyomtatásban megjelent prédikációiban² gyakran nevezte magát néptanítónak. A szószéket közéleti fórumnak tekintette, és legfőbb feladatának azt tartotta, hogy a prédikációt mint a népnevelés szerinte leghatékonyabb szócsövét arra használja, hogy a kor haladó gondolatait közvetítse a szélesebb közönségnek, köztük az írástudatlan rétegeknek is.³ Több prédikációjában is találunk nevelési vonatkozású részeket.

1828-ban jelent meg *A tudomány világosság* című beszéde, melyet az „Evangelico Reformátum Nemes Gymnasium Iskolai Esztendeje kezdetének alkalmatosságával” mondott el.

Az emberi élet rendeltetése – Beke szerint – az, hogy „értelmesen, azaz: a dolgok természetével megegyezőleg cselekedhessünk”. A tudomány feladata, hogy feltárja az emberek számára a természet és a társadalom felszíni jelenségei mögött rejtőző titkokat. Aki nem tanul, nem is képes világosan látni és gondolkodni. Nézete szerint a tudás, a megismerés, a világosságot teremtő tudomány arra szolgál, hogy az ember méltó tagja lehessen a társadalomnak, hogy „polgári jussai” világosak legyenek számára. A gondolkodó, tanult ember „méltó jussal kívánja meg a társasági főhatalomtól, hogy őtet emberi rendeltetéséhez képest testi-lelkiképpen boldogítsa, tökéletesebbítse, világosítsa, hogy a gondolkodást és szólást, ezt a lélek szabad létezését tőle el ne fojtsa, sérelmeit orvosolja”. Aki tudatlan, azt könnyű „vakon vezetni” vagy „erőszakkal hajtani”. „Hol a köznép vak tudatlanságban tartatik” – állapítja meg Beke –, „ott nép az uralkodó kényének játéka, a tisztviselők henye csalárdságának adózója, lelki testi nyomo-

¹ Beke Sámuel (1803–1836) református lelkész. Tanulmányait a zilahi és a kolozsvári református kollégiumban végezte, majd a Bethlen család udvari papjaként működött Bethlenben. 1828-tól haláláig Zilahon lelkész.

² Nyomtatásban megjelent prédikációi: *A közönség keserve három énekben. Pataki Sámuel végső tisztességtételén.* Kolozsvár, 1824; *A tudomány világosság. Egyházi beszéd.* Kolozsvár, 1828; *Emlékbeszédek néhai id. Zilahi ifj. Kiss Ferenc és Kiss Ferenczné végtisztességtételekre.* Kolozsvár, 1832; *Síriatok a sírókalkal. Gyászbeszéd Kiss Katalin felett.* Kolozsvár, 1832; *Imádságok br. Bánffy Sarolta felett.* Kolozsvár, 1834; *Vasárnapi beszédei I–II.* 1837–40, Kiadta Nagy Ferenc.

³ Vö. Benkő Samu: Beke Sámuel élete és halála. In Uő: *A helyzet tudat változásai.* Bukarest, 1977. 151. p.

rékja”. A tudás legfőbb haszna tehát az, „hogya a setétség ártalmaitól megszabadít – ellenben polgári szent jussainkkal megismerkedtet.”

„Áldott jótéteményűek a társaságra nézve a világosító és melegítő tudományok, melyek a hazának és nemzetnek kötelességeiket tisztán esmerő s híven betöltő főket... nevelnek.” Beke Sámuel a tanulás és a polgárosodás között tehát közvetlen összefüggést lát.

1834-ben, a kolozsvári Farkas utcai templomban mondta el „Igazság és tévelygés” című prédikációját nagyszámú hallgatóság előtt. A beszéd hatalmas sikert aratott, kéziratot másolatokban terjesztették, így maradt fenn.⁴ A viharos erdélyi országgyűlés alatt elhangzott „templomi elmélet” (ahogyan Beke fogalmaz) tartalmazza mindazokat a gondolatokat, melyekért a reformellenzék küzdött.⁵

Mint az 1828-as beszédében, Beke itt is abból indul ki, hogy a tanulás, a nevelés mennyire fontos a helyes gondolkodás kialakításában, mely az értelmes cselekedetek alapja. „Az ember nem születik, hanem lesz, s amivé lesz, jobbára a nevelés által lesz” – szögezi le. Erőteljesen bírálja a kor nevelési-oktatási rendszerét. A társadalom szűk rétegei jutnak csak iskolába, és akik részesülnek is az oktatás áldásaiban, azok sem nyernek sokat, hiszen a nevelés során nem fejlesztik egyformán „a testi-lelki tehetségeket”. „Ha a lélek míveltetik is, a test parlagon hever, mintha az ember egyedül szellemi lény, egyedül lélek, nem pedig test is volna.” Haszontalan ismeretek tömegét sulykolják az ifjak fejébe, nem törekszenek arra, hogy gondolkodni, helyesen ítélni tanítsák meg a gyermekeket. Olyan tömegeket nevelnek értelmes emberi lényekből, akiket, mivel gondolkodni és véleményt alkotni nem tudnak, a kormányzat „kénye kedve szerint arra s oda mozgat, hova néki tetszik”. A kormányzat szerint a köznépet tudatlanságban kell tartani éppen azért, hogy ne is legyen képes helyzetét átlátni. Pedig, ha a társadalmat úgy szemléljük, mint egy épületet, „annak alapját a földművelő osztály teszi, falait a megvetőleg, gúnnal nevezett nép”. Az uralkodó, aki mindent meghatároz, csak az épület tetejére biggyesztett „gomb, csillag, csak cifraság, nélkülek talán ellehetnénk” – vallja Beke. Nincs jobb véleménnyel a nemességről sem. Nézete szerint a nemesek ingyenélők. Születési előjogaikra hivatkozva „ingyen hevernek, pazarolnak”, semmi hasznos tevékenységet nem végeznek.

⁴ Beke Sámuel két elmélkedése. *Igazság és tévelygés*. OSZKK Quart. Hung., 1966. 1–9. Megjelentetésére a kor cenzúráviszonyai közt gondolni sem lehetett.

⁵ Feltételezések szerint Beke korábbi liberális-demokratikus szellemű prédikációi adták az ötletet a reformmozgalom vezetőinek, hogy éppen őt kérjék fel az országgyűlés ideje alatt e beszéd megtartására.

A prédikáció utolsó részében Beke javaslatokat fogalmaz meg. Nevelni, tanítani kell az embereket, meg kell tanítani őket gondolkodni, ítélni, cselekedni saját maguk és a köz érdekében. „Nyissuk fel szemeinket, mert azért adá Isten őket, hogy lássunk velök, s ne engedjük magunkat mástól vakíttatni” – vallja.

Egy másik prédikációjában⁶, melyet 1835. április 26-án mondott el a zilahi református templomban V. Ferdinánd trónra lépése alkalmából, még tovább ment. A trónra lépő uralkodó feladatairól szólva azt hangsúlyozza, hogy „a fejedelmek csak a polgári társaságnak megbízottjai, kikre azok a közakarát végrehajtását bízák”. Figyelmezteti a császárt, hogy nem azok a nagyok, akik „sokakon uralkodnak, hanem kik befolyhatásuknál fogva sokakat szolgálnak”.⁷

Beke Sámuelnek az előbbieken ismertetett prédikációiból olyan polgári eszméket ismerhetett meg a zilahi és a kolozsvári templom közönsége, melyek felvetődtek a pozsonyi országgyűlési ifjak társaságában, a kolozsvári kaszinóban, a sajtóban, könyvekben, és mindenütt a reformkori Magyarországon. Olyan emberekhez is eljutottak így ezek az eszmék, olyanokat is gondolkodásra készítettek, akik nem tudtak olvasni.

„Nálunk a nép között nagy tudatlanság és setétség uralkodik”

A Salamon József által szerkesztett *Erdélyi Prédikátori Tárban* jelent meg Herepei Károly református lelkész *Oskola-alapításra buzdító beszéd*⁸ című prédikációja, melyet 1832. május 6-án mondott el a kolozsvári „külső református templomban”.

Herepei Károly⁹ kiváló szónok volt. A kortársak emlékezete megőrizte, hogy egy-egy beszéde alkalmával olyan tömeg gyűlt össze, hogy sokan, akik a templomba nem fértek be, az utcán hallgatták szavait.

Beszédében abból indult ki, hogy míg külföldön „a világosodás szép napja magasra hágott”, addig hazánkban „a nép között nagy tudatlanság és setétség uralkodik”. Külföldön az ország lakosainak jelentős része tanul,

⁶ Beke Sámuel két elmélkedése. *A keresztyén tisztviselők szép hivatása*. OSZKK Quart. Hung. 1966. 9–22.

⁷ E prédikációja miatt Beke Sámuelt perbe fogták, eltöltötték a templomi szolgálattól. A hosszú, egy évig tartó egyházi eljárás végén ugyan felmentették, de ezt követően világi bírósági ügy is indult. A tüdőbajjal küzdő Beke azonban ezt már nem érte meg, a sok izgalom siettette halálát.

⁸ Herepei Károly: *Oskola-alapításra buzdító beszéd*. *Erdélyi Prédikátori Tár*. II. füzet. 1834. 124–152. p.

⁹ Herepei Károly (1802–1871) református lelkész, tanár, az akadémia levelező tagja. Tanulmányait Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Nagyenyeden, majd Bécsben és Göttingában végezte. 1825-től Kolozsváron papként, 1834-től a Kolozsvári Református Kollégiumban, 1835-től Nagyenyeden működött tanárként. 1841-ben Vízaknára hívták papnak. Itt működött haláláig.

művelődik, nálunk „maroknyi kicsin” csoport részesedik a művelődési javakból. Nálunk a szegény emberek gyermekei „magokra hagyva nőnek mint a mezei burján”, hiszen nem járnak, nem járhatnak iskolába. Nem azért, mintha a szegény szülők „nem kívánnák gyermeköket” iskolába járatni. „De van egy nagy ellenség, mely hatalmasabb mindennél, és ez a szükség.” Szülők nagy tömegei alig tudnak gyermekeiknek „egy falat kenyeret nyújtani, nemhogy még lelki művelődésekre ügyelhetnének”. Ezért a legfőbb feladat iskolák állítása, „ahol mindkét nemen lévő gyermekek a lehető legjobb móddal ingyen taníttassanak”.

Herepei papként a „meggyőzés fegyverét” használhatja csak, hogy híveit az iskolák állításának „nagy hasznáról, s boldogító befolyásairól” meggyőzze.

„Az oskolák az emberi művelődésnek mívhelyei, s ezek nélkül társasági együttlétünk nem egyéb, mint egy gyülevész ember-csoport állati sereglése” – vallja. Történeti példákon bizonyítja, hogy nagy uralkodóink (Szent István, Mátyás király, Bethlen Gábor, Mária Terézia) mind törekedtek arra, hogy az oktatásügy fejlődjön. Most is ezt kell tenni. Ha az uralkodó nem segít, társadalmi összefogásból kell megteremtteni a népiskolákat. „Elkerülhetetlenül szükséges, hogy minden faluban és városban apróbb gyermeknevelő-előoskolák legyenek” a szegény nép gyermekei számára. Ezekben az iskolákban fejleszhető ki a nép gyermekeinek értelme, de itt „szelídülnek erkölcsi is”, hiszen „amint világosul a fő, úgy melegül a szív” – vallja Herepei. A gyermek lelke „olyan, mint egy tiszta papíros mellyre még semmi sincs írva, de amellyre akármit lehet írni; szíve mint egy lágú anyag a mester kezei között, melyből az tetszése szerint angyalt vagy ördögöt formálhat”. Éppen ezért kellene a jó tanítók és jó iskolák, hogy azokban jó embereket, igaz hazafiakat, hasznos polgárokat neveljenek a hazának.

Egy város, egy közösség is sokat tehet azért, hogy a szegény nép gyermekei tanulhassanak. Közadakozásból fel lehet építeni és működtetni lehet egy népiskolát. Felszólítja a hallgatóságot, hogy mindenki erejétől függően áldozzon erre a célra. Ha az ország más városaiban és falvaiban is így tennének, „eljön az a boldog idő, mikor a magyar haza áldott földjén minden falu kebelében jól elrendezett nemzeti oskolák lesznek, mikor az értelmesség és világosodottság olly közönséges lesz, hogy mindenki legalább írni olvasni tud, mikor a magyar paraszt gazdasági könyvekből tanulja meg, mint kelljen saját földjét jobban művelni, s az innep napokon vagy hosszú téli estéken felesége s értelmes gyermekei közt karikában ülve hazai hírlapokból olvassa előttök a bel- és külföld nevezetesebb történeteit”. „Higgyetek – folytatja a szónok – és hitek legyen munkás. Építsetek oskolákat a köznép gyermekei számára!”

„Kötelessége a társaságnak gondoskodni, hogy mentől több, s célirányosabb népiskolák állíttassanak fel”

Talán ez a prédikáció is hozzájárult ahhoz, hogy tíz évvel később felépülhetett a hidelvei népiskola, melynek felszentelése alkalmával, 1843. november 5-én, Herepei Károly öccse, a szintén református lelkész Herepei Gergely prédikált, aki szintén kiváló szónok, a közügyek, köztük a nevelésügy iránt elkötelezett aktív közéleti ember volt.¹⁰

A prédikáció¹¹ elején a lelkész köszönetet mond mindazoknak, akik hozzájárultak a népiskola felállításához, így a református egyháznak, a városnak, és azoknak a magánembereknek, akiknek adományai révén felépülhetett az iskola. Megemlíti, hogy ezelőtt tíz évvel ő házról házra járva, apródonként gyűjtötte össze a szükséges összeg egy részét. Mint az iskola egyházi felügyelője, személy szerint fontosnak tartotta, hogy ne csak egy iskolaépület emelkedjen a semmiből, hanem egy olyan intézmény, mely sokféle célt szolgál, nemcsak a tanítást. Felismerve, hogy egy iskola nemcsak a gyermekek oktatását, nevelését, hanem a felnőttek művelését is szolgálhatja, úgy rendelkezett, hogy az új iskolában a minden reggel és este tartott istentiszteleten ne csak a gyermekek, hanem szüleik és a környék idősebb lakosai is részt vehessenek. Hogy lehetőséget teremtsen „a legszegényebbeknek is azon jótétemény használására, melyet a hasznos könyvek olvasása nyújt”, olvasótársaságot alapított, könyveket vásárolt, és egy kis népkönyvtárt alapított, melyet az iskolában helyezett el. Itt minden vasárnap bárki, gyermek és felnőtt helyben olvashat, vagy kikölcsönözheti a könyveket. Áll tehát a népiskola, mindenki hasznára. Kéri ezért a szülőket, „akiknek igen nagy befolyásuk van a gyermek jövődjére”, hogy küldjék gyermeküket az iskolába, hogy „ott szívét nemes érzésekkel, lelkét, értelmét hasznos ismeretekkel gazdagítsák”. Megjegyzi, hogy vannak szülők, „kik e legszentebb kötelességüket elhanyagolják, semmibe veszik”, pedig ez nagy bűn. Hangsúlyozza, hogy a most felépült iskolában ingyenes a tanítás, ezért kéri a legszegényebb szülőket is, hogy ne gátolják gyermekeik iskolába járását.

¹⁰ Herepei Gergely (1807–1859) református lelkész. Tanulmányait Kolozsváron végezte, majd Pesten mérnöki oklevelet szerzett. A családi hagyományokat követve teológiai tanulmányokat folytatott a marburgi és a göttingai egyetemen. Előbb Désen, majd 1835-től haláláig Kolozsváron működött lelkészként.

¹¹ Herepei Gergely: A hidelvei népiskola felszentelése alkalmával mondott beszéd. 1843. nov. 5. In Uő: *Beszédek*. Kolozsvár, 1846. 181–197. p.

Szól a „statushoz” is. Véleménye szerint „a nép erkölcsi és értelmi alásüllyedésének a nevelés és oktatás hiánya az oka”. Nézete szerint az állam kötelessége gondoskodni a népnevelésről. Kárhóztatja azokat, „kik úgy hiszik, hogy a társaság érdekében van az, hogy a nép tudatlan legyen, mert csak szolgákra, kik engedelmeskedni tudnak, s nem emberekre, kik jogaikat ismerik, van szükség”. Rettenetes, vétkes és esztelen az a nézet – fakad ki –, mely oly sokáig uralkodott, és mely a népoktatást nem fejlesztette éppen azért, hogy a jogait nem ismerő, tudatlanságban tartott népet engedelmességre kényszerítse. Az államnak érdeke, hogy áldozzon a nép művelésére, mert tudatlan, állati sorban élő tömegek nem képesek a kor magas gazdasági igényeinek megfelelni. A népiskolákban az alapvető ismeretek mellett a gyermekek megtanulhatják a korszerű gazdálkodás alapjait is. Erőteljesen hangsúlyozza, hogy milyen sok múlik a falusi tanítókon. Legyen a tanító „a status szolgája”. Az „ángol parlament”-re hivatkozva, ahol nemrégiben kimondták, hogy a tanítói hivatal a legszebb, de egyben az állam számára legszükségesebb hivatal is, követeli, hogy nálunk is az állam képezze és fizesse a tanítókat.

Végül magához az új iskolaházhoz szól: „falaid között békesség lakozzék, légy te a tiszta tudománynak, erkölcsösségnek, és vallásosságnak plántaiskolája. Nevedjenek itt a hazának értelmes, jó és hasznos polgárai.”¹²

Herepei Gergely a továbbiakban is szívén viselte a hidelvei népiskola sorsát. Pár évvel később az iskola „közmevizsgálata” alkalmával tartott prédikációjában a szülőkhöz szólt.¹³ Abból indult ki, hogy a szülői házban kapja a gyermek az első benyomásokat, amit ott lát, az egész életére nézve meghatározó. A szülőknek „kötelességek minden tettekre, sőt szavakra is vigyázni, hogy a gyermek rosszat ne tanuljon”. Sok szülő azért nem küldi gyermekét az iskolába, mert úgy gondolja, a szegény embernek nincs szüksége tudományra. De mi is a tudomány? „A tudomány alatt értenünk kell azoknak a dolgoknak az ismeretét, melyeknek tudása szellemi és anyagi, vagy más szókkal testi és lelki jólétünk előmozdítására, arra, hogy igazán emberi életet élhessünk, mulhatatlanul szükséges.” Ezt a tudományt tanulják meg a gyermekek az iskolában, ahol a „nevelés és tanítás által” észre és erényre tehetnek szert. Hangsúlyozza, hogy az ember „sem eszesnek, sem erényesnek nem születik, hanem nevelés és tanítás által azzá lehet.” Ezért szükséges, hogy a gyermekek iskolába járjanak. Felszólítja a szülőket, hogy küldjék gyermekeiket iskolába. Szól arról, hogy a család szegénysége miatt sokszor a kisgyermeknek is dolgozniuk kell, vagy

¹² Ez a kívánsága teljesült. Még a századfordulón is állt az 1843-ban felavatott iskolaépület, melynek falai között sok, később Erdély közéletében fontos szerepet játszó magyar tanult.

¹³ Herepei Gergely: A tudatlanság a legnagyobb mótelye egy nép erkölcsi és anyagi jólétének. A hidelvei népiskola közmevizsgálata alkalmából. In Uő: *Beszédek*. Kolozsvár, 1846. 199–212. p.

kisebb testvéreikre vigyázni, míg a szülők dolgoznak. Néha a távolság, néha a ruházat hiánya gátolja az iskolába járást. Példaként állítja a többi szülő elé azokat a „tiszteletre méltó s jó érzésű szüléket, akik napszámmal keresett kenyeret megvonják a szájuktól, hogy gyermekeiket a tudatlanság baromi állapotjából kiemeljék”. Most azonban áll és virágzik a hidelvei népiskola, „a szegény sorsú szülék könnyítésére”. Ezért a szülők kötelessége a gyermekeket „az iskolától el nem vonni, el nem tartóztatni, hanem folyamatosan és szorgalmasan járatni”. Felhívja a szülők figyelmét arra, hogy „az iskola csak akkor lehet fogatos a gyermekre nézve, ha maguk a szülék kezét fogják a tanítóval a nevelésben”.

„Adjátok tehát iskolába gyermekeiteket jó szülék”

A szülők meggyőzése a gyermekek iskoláztatásáról fontos kérdés volt a reformkorban. A kisebb helységekben működő lelkészek prédikációi között is találunk olyanokat, melyek a szülők felelőségéről szólnak. Érdekes az az 1834. október 19-én, a szilágysági kis faluban, Kémeren elhangzott beszéd, mely a szülőknek a gyermek jövője alakításában betöltött szerepével foglalkozik.¹⁴

A beszéd elé fűzött rövid bevezetésben az *Erdélyi Prédikátori Tár* szerkesztője paptársaihoz fordul, és arról ír, milyen nagy szerepük van a papoknak a nép nevelésében. Azt írja, hogy a papok néptanítók is egyben. Fő feladatuk, hogy a kor követelményeinek megfelelően járuljanak hozzá a nép „értelmesedéséhez” és „nemzetesedéséhez”. Felszólítja társait, hogy minden kedvező alkalmat – „oskolai esztendő kezdete, examenek, tanítók béállítása, temetések, oskolaház építése” – használjanak fel arra, hogy „a tanulás nélkül maradt szüléket” meggyőzzék a „gyermekek jó nevelésének hasznos voltáról”, és arról, hogy ne tartsák otthon a már mezei vagy ház körüli munkára fogható gyermekeket, hanem küldjék őket iskolába. Hangsúlyozza, hogy a helybéli pap nagy tekintély a nép szemében, szavára hallgatnak, tehát ha a pap minden alkalmat felhasznál a szülők meggyőzésére a gyermekek iskoláztatásának fontosságáról, akkor sikert érhet el. Ezért közli a folyóirat a kémeri papnak¹⁵ a szülők felelőségéről szóló prédikációját, mintaként.

A beszéd felépítése logikus, stílusa egyszerű, látszik, hogy a falusi lelkész tekintettel volt hallgatóságának igényeire. Abból indul ki, hogy a neveléstől függ a gyermek jövője, de emellett „a jövő kor jólléte és a hazának boldogsága” is. A szülőknek kötelessége a gyermekek jövőjéről gondoskodni, nevelését, oktatását biztosítani, és ha ezt teszi, hozzájárul a haza jövőjének szerencsés

¹⁴ Nevelést tárgyozó beszédek. *Erdélyi Prédikátori Tár*. IV. füzet 1835. 121–151. p.

¹⁵ Nevét nem sikerült kideríteni.

alakulásához is. Az „Anyaszentegyház vagy a Status” által felállított iskolákban „fejlődik a gyermek értelme, s gazdagíttatik egész életre hasznos esméretekkel”. Ahhoz, hogy a gyermek boldogulni tudjon az életben, szükséges az iskola, hiszen „a tökéletesedő mesterségek fejlődött ész, s írni, olvasni, s számítani tudókat kívánnak”. De a csak földművelésből élő ember sem nélkülözheti a tudást. „Az eke szarva mellett is hasznos és gyönyörűséges az olvasás, kikerülhetetlen a számítás. Az adás-vevés, másokkal tett egyezések, mind feljegyzést kívánnak”, ezért meg kell tanulni írni. Az írás, olvasás, számolás mellett egyéb hasznos ismereteket is szerezhetnek a gyermekek az iskolában, és e tudás birtokában „szébb lesz előttük a természet, kedvesebb a munka, könnyebb akármely mesterség”. Az iskola azonban nem pusztán ismereteket nyújt, hanem „virtuosos érzésekre is fejt a szívet”, az iskolázott ember tehát nemcsak okosabb, de jobb is lesz. „Adjátok tehát iskolába gyermekeiteket jó szülék” – fejezi be prédikációját a kémeri pap, „s járassátok is oda őket szorgalmatosan, hol az ő értelmök hasznos esméretekkel gazdagíttatik, szívük pedig vallásos érzéssel, s jó erkölcsökkel míveltetik”.

Egy másik prédikációjában a szülői nevelés hibáiról szól. Mivel az iskolai nevelés alapjait a szülői házban kell megvetni, ezért nagyon fontos, hogyan nevelik otthon a szülők a gyermekeket. Hiba „a szülék rossz példa adása”, „a szülék közötti villongás”, „a szüléknek szerfeletti szeretete gyermekeik iránt”, vagyis a túlzott engedékenység. Ugyanakkor súlyos károkat okoz a „kemény bánás”, a testi fenyítés, mely a gyermekeket „nem jobbítja, csak tetsző jókká teszi”. Az állandó verés félenkké, emberkerülővé teszi a gyermekeket, ők is durvává, kegyetlenné válnak a gyengékkel, kisebb testvéreikkel s az állatokkal szemben. A verés nem tartja vissza a gyermeket a helytelen cselekedettől, csak éppen titokban, akkor teszi a tiltott dolgot, mikor éppen nem figyelnek rá. „Ravaszok, nyakasok, tartózkodók” lesznek azok, akikkel szüleik durván bántak. Előfordulhat, hogy az „oktalan verés, vigyázatlan plágázás, szerencsétlen pofonütés”, süketekké, akadozó beszédűekké, sőt esetleg nyomorékká teszi a gyermeket.

A prédikáció végén így szól a pap a szülőkhöz: „Szülék! Okos és szeretettel teljes fenyíték által remélhetitek, hogy gyermekeitekből önként engedelmes, szelíd emberszerető, s jóra törekvő emberek váljanak. Nem a durva büntetés, hanem a rossz társaságnak kikerülése és a jó példaadás vihetik véghez, hogy testben és lélekben ép gyermekek nevedjenek fel kezeitek alatt.”

Az *Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédék Tára* első füzetében jelent meg Péterfi József református lelkésznek¹⁶ egy beszéde¹⁷, mely szintén a szülők

¹⁶ Péterfi József (1796–1873) református lelkész. Tanulmányait Marosvásárhelyen és Bécsben végezte, majd 54 évig marosvásárhelyi lelkészként működött.

felelősségével foglalkozik. A beszéd elején abból indul ki, hogy bár minden szülőben megvan a szeretet és a felelősség gyermekei iránt, mégis sokszor előfordul, „hogya szülők mértéktelen élete, vigyázatlansága, indulatos kitörése” megfosztja a gyermeket „az épség s egészség drága kincsétől”. Sok szegény szülő kényszeríti munkára kicsi gyermekeit. Bár a gyermekkorban végzett könnyű ház körüli munka elősegíti a gyermek fejlődését, „a terhes és huzamos munkára időelőtti kényszerítés nem enged rendes kifejlődést”. Ugyanígy a szülők gondatlansága is sok esetben árt a gyermeknek, „testi épsége lerontását” eredményezi. A magukra hagyott kicsikre ezer veszély leselkedik, melyek nyomán életre szóló sérüléseket szenvedhetnek. A gyermeki vétkeket sok szülő „dühöngő indulatossággal” kezeli, és ez is sokszor „soha helyre nem hozható sérelmeket” okoz.

A gondatlanság és durvaság tehát rossz nevelő eszköz, de hasonló károkat okoz „a puha kényeztető nevelés” is, mely „fészket rak a testben a nyavalyáknak”. A „bőséget, gondtalan költést és fényűzést” megszokott gyermekek sem testben, sem lélekben nem egészségesek. Azok a szülők, akik „gyermekeik czifra öltözetére” költeni nem sajnálnak, de ha a tanítatásukra kell pénzt áldozni, azt „zúgolódva teszik”, kárt okoznak. „Átok a tudatlanság” – vallja a szónok, ez az oka a babonák, az erkölcstelenség terjedésének. A „tudatlanul, babonás eszmékkel felnövő” gyermek nem lesz képes a saját sorsát megfelelően irányítani, boldogtalan élete lesz. Az iskolázásra áldozott összeg „nem porba hányt pénz”, hanem a gyermek jövőjébe történő befektetés. Egy „barom-pásztornak egy marha őrzéséért” jóval többet kell fizetni, mint „a tanítónak a gyermek tanításáért”. Mégis sok tehetős szülő sajnálja ezt a pénzt, „és ajkai gúnymosolyra vonulnak az eszelős álom hallatán, mikor iskolák rendezéséről, jobb karba helyezéséről van szó”.

Hibás az az „álladalom”, mely „szegény sorsú jobbágyainak hazát, polgári jogot, emberi létezését nem akar engedni”, nem támogatja az iskolák állítását, nem biztosítja a tanítók tisztességes fizetését. Az ilyen állam „átkot von magára”, és „átkot készít utódainak is.” „Halljátok meg ezt szülők! Halljátok kisebb s nagyobb társulatok főnökei, atyjai! S oh bár hallanátok ti is, nemzetek, országok kormányzói, s akként cselekednétek!” – fejezi be beszédét a szónok.

„Asszonyok! Nagy és szent foglalatosság bízott reátok, polgárokat nevelni a nemzetnek”

¹⁷ Péterfi József: *Nem csak magunkat, de maradékainkat is elveszítjük vétkeink miatt.* Erdélyi Protestáns Egyházi Beszédok Tára. Kolozsvár, 1847. 33–46. p.

A reformkorban, nők temetésén elhangzott beszédek között sok olyat találunk, melyek az asszonyok, feleségek és anyák gyermeknevelésben betöltött szerepével foglalkoznak. A számtalan ilyen beszéd közül egyet mutatunk most be. A beszéd Incze Sára temetésén hangzott el 1836. március 13-án, Kolozsváron.¹⁸ E halotti beszéd azért érdemli meg figyelmünket, mert összefoglalja és tükrözi mindazokat a nőkről és a nőnevelésről megfogalmazódott gondolatokat, melyek a reformkorban állandóan napirenden voltak és sokakat foglalkoztattak.

Incze Sára Méhes György református kollégiumi tanár és lapszerkesztő özvegye volt. A család köztiszteletnek örvendett a városban, házuk valódi polgárház volt, melyben a reformkor polgári eszméi szerint éltek és nevelték a gyermekeket. A temetés nagy társadalmi esemény volt. Az Erdélyi Híradó tudósítása szerint az egész város apraja-nagyja ott volt a templomban, ahol a beszéd elhangzott, és százak kísérték ki az elhunytat a temetőbe.¹⁹

„Egy házhoz vezetlek én titeket atyámfiái” – kezdi beszédét a szónok. „Az a ház, melyhez én vezetlek, egy polgári ház”, hangsúlyozza. Ebben a házban egy olyan polgárasszony élt, akinek egész élete mintául szolgálhat Kolozsvár város polgárai számára. Milyen tehát ez a ház? Milyen a ház asszonya? A ház egyszerűen berendezett, tiszta, rendes. Minden a helyén. „E házba belépve fortepiánót, csinos zsebkönyvgyűjteményt nem találtak.” Bár a zongorázás és az olvasás hasznos eszközök „a lélek művelésére”, ismeri el a szónok, de csak mértékkel. Az az asszony, aki kizárólag szórakoztató olvasmányokkal és zenéléssel tölti napjait, nem képes megfelelni sem feleségi, sem anyai hivatásának. „Az asszony munkásságának mezeje a ház” – vallja a szónok, „de ez koránt sem azt teszi, hogy az asszony csak egy házi állat, kinek a külvilágban sem helye, sem befolyása nem lenne.” Az igazi polgárasszony ugyan házában, és családjá körében él, ez az a hely, „ahol virtusait gyakorolja”, de tevékenységének hatása túlmutat a házán, túl az utcán, a városon, az országon. Ő mint gazdasszony, házát kormányozza, de a jó és okos családi gazdálkodás, melynek ismérvei a rend, a pontosság, a takarékoság és a bölcsesség, „nagy befolyást gyakorol a társasági jólétre és a nemzet erősödésére is”. Így tehát az egyszerű polgárasszony részt vesz a nemzet építésében, de nemcsak a jó gazdálkodás, hanem gyermekei helyes nevelése által is. „Az anya a serdülő emberiségnek hazája, oskolája, világa s mindene.” Nem lehet anyának nevezni azt az asszonyt, aki „pénzen fogadott dajkákra bízva gyermekei formálását, nevelését”. Ezzel a mondattal a szerző azokra a főúri nőkre utal, akik nem maguk táplálják, nevelik gyermekeiket, akik azt hiszik, az anyaság feladata a

¹⁸ Herepei Gergely: *A maga házát jól elrendelő keresztyén asszony*. Kolozsvár, 1836.

¹⁹ *Erdélyi Híradó*. 1836. március 15. 117. p.

gyermek világra hozatalával véget ér. A hallgatóság soraiban bizonyára szép számmal voltak ilyenek is. Milyen tehát a jó anya? „Egy anyának mindennek felett okosnak kell lennie” – jelenti ki a szónok. A műveletlen, képzetlen anya nem képes értelmes gyermekeket nevelni. „Egy anyának nem elég csak eszméretekkel bírni”, hanem feladata „a szívet nemesíteni, a léleknek jó irányt adni”. Ezt a feladatot is csak az az anya képes ellátni, aki korábban jó nevelésben részesült. Itt tér ki a szónok a korabeli leánynevelés legfőbb hibáira. Hangsúlyozza, hogy a leányokat nem a valódi nemes feladataikra készítik fel nevelésük során, hanem olyan „házi állatokat, egy férfi időtöltésére teremtett szép bábokat” formálnak, akik aztán képtelenek feleségként, anyaként, gazdasszonyként helytállni. Másként kell tehát nevelni a leányokat. Olyan leánynevelő intézetek kellene, melyekben értelmüket formálják, ahol becsületet, hazájukat szerető emberré és polgárrá nevelik őket, ahol megtanítyják nekik gazdasszonyi, feleségi és anyai kötelességeiket, és azt, hogy felelősek gyermekeik neveléséért, és így közvetve a haza jövőjéért is.

„Amint terjed a nemzetben a józan értelmesedés, úgy emelkedik az a nemzet felsőbb lépcsőkre minden tekintetben”

Külön csoportját képezik a reformkori nevelési tárgyú egyházi beszédeknek a tanárok temetésén mondott halotti prédikációk. Ezek alkalmat adtak a szónokoknak arra, hogy a nevelésügy reformjának szükségességét bizonyítsák, a jó tanár tulajdonságait ecseteljék, a korszerű tanítás elveit összefoglalják.

A kortársak véleménye szerint id. Szilágyi Ferenc²⁰, a Kolozsvári Református Kollégium tudós történelemtanára kiváló pedagógus volt. A történelmet magyarul adta elő, generációkat nevelt a tudomány és a tudás tiszteletére. A felette tartott egyik halotti beszéd²¹, melyet paptársa, Csiszár Sámuel mondott el, éppen a tudás fontosságáról szól. A szónok történelmi példákon keresztül jut el addig a megállapításig, hogy „a mint terjed a nemzetben a józan értelmesedés, [...] úgy emelkedik a nemzet felsőbb lépcsőkre minden tekintetben”. Minél több felvilágosodott ember él egy országban, annál magasabb az erkölcsi színvonal, ritkább a bűnözés, erősebb a gazdaság, nagyobb a jólét. „Mert az igaz Tudomány, az igaz világosság semmi országban rosszat nem szült.” De nemcsak a polgároknak kell művelteknek lenniük.

²⁰ Szilágyi Ferenc (1762–1828) tanár. Tanulmányait Kolozsváron, majd Leydenben és Göttingában végezte. 1794-től Kolozsváron lelkész, 1797-től haláláig a Kolozsvári Református Kollégium történelem- és teológiatanára.

²¹ Csiszár Sámuel: *Halotti beszéd Szilágyi Ferentz úr vég tisztelete megadásakor*. Kolozsvár, 1829.

„Véghetetlen sokat jelent akármely Státusban, ha annak kormánya mellett, mentől miveltebb emberek állnak.” Ha egy ország vezetői nem az értelemre, hanem csupán „vaspáltkákra támaszkodva” vezetik a nemzetet, azt hiszik, hogy alattvalóik rabok, akiket félelemben tarthatnak. Ha egy ország kormányzatának „a nép tudatlanságban tartása” a legfőbb törekvése, ott a „megelégedetlenség, a belső zivatar uralkodik”. Sok európai nemzet felismerte már, hogy a tudás csak áldás egy nemzetnek, tehát a nép nevelése, oktatása nagyon fontos és szükséges a haladáshoz. Amíg ez nálunk nem válik általánossá, addig a tanítóknak kell hivatásuk magaslatán állniuk. A jó tanár minden tanítványára egyformán figyel. Nem részesíti előnyben a gazdagokat a szegény tanulókkal szemben, „mert soha nem lehet meghatározni, kiből mi lesz a jövőben” .

A jó tanár alaposan ismeri „azt a mezőt, melyen tanítványainak lelkeket legelteti”, tehát mély szaktudással rendelkezik. De mindez nem elég. „Jó móddal és igaz buzgósággal” kell tanítani. Fontos, hogy „amit tanítunk, azt úgy tudjuk által adni, hogy tanítványaink, mint mi értjük, úgy megértsék”. A „jó móddal tanítani tudás ritka ajándék” – állapítja meg a szónok. A legfontosabb az, hogy fejlesszük tanítványaink „ítélő tehetségét”, mert az életben „több szükség van a dolgokról való helyes ítélet tételre, mint a sok szó rakására”.

De egy tanárnak nemcsak tanítani, nevelni is kell, és nevelni leginkább példaadással lehet. Az a jó tanár, akit tudásáért és emberségéért tisztelnek, és példaképnek tekintenek tanítványai. Ilyen tanár volt Szilágyi Ferenc, szögezi le a szónok.

„Szeretem én, mikor az ifjú a dolognak értelmét keresi”

Nemcsak templomokban, hanem iskolákban is hangzottak el a nevelés témakörével foglalkozó beszédek a reformkorban, jeles események, tanévnyitók, vizsgák, ünnepek, tanári beiktatások alkalmával. Ezek a beszédek azért fontosak számunkra, mert a szónok, az iskola igazgatója vagy tanára, többnyire úgy választotta meg témáját, hogy az érdekes legyen a hallgatóság, a képzetesebb városi polgárok, szülők, előljárók, tanártársak, sőt a diákok számára. Ezekben a beszédekben olyan nevelésügyi témákat vetettek fel, melyek a korszakban az érdeklődés homlokterében álltak, mellyel foglalkozott a sajtó és a közbeszéd is.

Szász Károly²² a reformkor kiváló erdélyi jogtudósa volt, aki politikai tevékenységével, tudományos munkásságával és tanári működésével egyaránt

²² Szász Károly (1798–1853) jogász, tanár. Tanulmányait a nagyenyedi református kollégiumban végezte, majd Kolozsváron jogot hallgatott. 1817-ben megszerezte az ügyvédi oklevelet,

jelentős szerepet játszott a XIX. század első felében Erdély közéletében. Külföldi tanulmányainak végeztével 1820-ban tért vissza Erdélybe, amikor a nagyenyedi Bethlen Kollégium helyettes jogtanárnak hívta meg. Elődjének halála után ő lett a jogi tanszék rendes tanára. A kor szokása szerint a frissen kinevezett, mindössze 24 éves professzor tanári beköszöntő beszédet²³ tartott a tanulóifjúság, tanártársai és a városi előkelőségek jelenlétében 1822 őszen. A beszéd stílusa ugyan kicsit nehézkes a mai olvasó számára, ám pedagógiai szempontból igen érdekes gondolatokat tartalmaz. Olyan gondolatok ezek, melyek azokban az években a közgondolkodás előterében álltak.

A fiatal tanár a legfontosabbnak a magyar tanítási nyelv bevezetésének kérdését tartja, a fejlődés fő akadályát a latin nyelv iskolai egyeduralmában látja. Már ekkor megkezdte a magyar nyelv jogaiért való küzdelmét, amelyet azután következetesen folytatott egész pályáján. Szász Károly beszédében hangsúlyozza: a magyar nemzet polgárosodása, fejlődése szempontjából a legfontosabb az anyanyelvű tudomány, irodalom és kultúra kialakulása. Ennek legfőbb gátja az iskolai latin nyelvű oktatás. Nincs lehetősége a fiatalnak magyarul tanulni a tudományokat, ezért kilépve az iskolából nem is képes anyanyelvén jelentős tudományos és irodalmi alkotásokat létrehozni. Ha az iskolában az elemi foktól az egyetemekig magyarul folya a tanítás, a magyar nyelv és kultúra gyors fejlődésnek indulna, ugyanúgy, mint a fejlett európai nemzeteknél.

Olyan modern pedagógiai elveket is felsorakoztat beköszöntő beszédében, melyek csak jóval később váltak általánossá az iskolai gyakorlatban. Úgy gondolja, káros, ha túl sok tananyag megtanulására kényszerítjük a tanulókat. A professzor „tanítson mentől kevesebbet”, hangsúlyozza, de fontos, hogy a lényegét válassza ki, és azt alaposan sajátíttassa el mindenkivel.

Fontosnak tartja, hogy az ifjú „a dolgok értelmét” keresse, ne szajkózza értelem nélkül a tananyagot.

majd Zeyk János és Teleki Elek gróf nevelőjeként Bécsben természettudományokat hallgatott az egyetemen. 1820-ban tért vissza Erdélybe. Nagyenyeden tanított jogot. Erdély politikai életében és reformküzdelmeiben jelentékeny szerepe volt. A Magyar Tudós Társaság 1834-ben levelező tagjává választotta. Az 1835-ös erdélyi országgyűlésen mint Vízakna követe vett részt a reformellenzék soraiban. Az országgyűlés feloszlata után jogtanári székéből elmozdították, ezt követően a matematikai-fizikai tanszéken működött. 1848-ban Eötvös a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárnak nevezte ki. A szabadságharc bukása után börtönbe került. 1851-ben a marosvásárhelyi református kollégiumban oktatott, itt működött haláláig.

²³ *A Juris-Professor. Székfoglaló beszéd a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban. 1822.* Kézirat. Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár. Kézirattár. K 186. Részleteket közöl belőle: Szelényi Ödön: *Az öreg Szász Károly tanári székfoglalója. Magyar Paedagógia.* 1913. 591–597. p. A beszédet teljes egészében közli a következő kötet: *Szász Károly* (Bev. vál. és jegyz. Kiss Géza–Turnowszky Károly.) Bukarest, 1955. 265–293. p

A nevelés kérdéseivel foglalkozva kitér a jutalmazás és büntetés problémakörére. Nézete szerint „a jutalom csak addig érdemli meg ezt a nevet, míg magát szorosan az érdemhez szabja, s egészen el vétette a czélyát, mikor az kapja el a ki leg jobban tud a porba tsuszni”. Szász Károly tehát megveti a szolgálalkú, a jutalomért mindenre kész embereket. Arra inti tanítványait, a jutalmat soha ne tekintsék szorgalmuk, jó magaviseletük bérének. „Az érdem melyet meg lehetne fizetni, nem érdemli meg a fizetést.” Ne a jutalomért tanuljanak, hanem önbecsülésből.

Az iskolai törvények szigorú, következetes betartását kívánja, de úgy véli, nem helyes tanári magatartás az, ha „egy gondolatlan szót, egy pajkosságot, egy ifjú vér hevével felforrott indulat kibuzdulását” aránytalanul súlyos büntetés követ. Az iskolákban szokásos sorozatos megalázó büntetések „egy nagyra termett Catilinából egy hazaárulót, a hazának jövendő tudósából egy tébolyodottat, egy nagy hadi vezérből hegyi tolvajt” formálnak.

Ezt a gondolatsort folytatva tér át szélesebb társadalmi kérdések tárgyalására. Úgy gondolja, a törvények betartása minden polgári társadalom alapja, de a törvények mindenkire, szegényre, gazdagra, parasztra és nemesre egyaránt vonatkoznak. Ő jogtanárként arra neveli majd tanítványait, hogy jogászként az életbe kilépve a törvényeket mindenkivel tartassák be.

Szász Károly beszédében felvázolja azt is, milyen a jó tanár. Úgy véli, a tanár legyen atyja tanítványainak, aki neveli, formálja őket, főként „példával és társalkodással”. A tanár személyisége, az általa mutatott példa nagy hatással van az ifjakra, hiszen a tanár erkölcsi elveket, életeszmenyt is nyújt. Ezt azonban ne csak a tanórán, a tananyag közvetítésével tegye. Fontos, hogy közvetlen kapcsolatot alakítson ki az ifjakkal, beszélgetések során, olvasmányokkal is formálja őket. Barátsággal és szeretettel oktasson és neveljen, csak így érheti el célját.

A beszéd bizonyára nagy hatást keltett a hallgatóságban, éppen azért, mert Szász Károly olyan pedagógiai eszméket és elveket hangoztatott, melyek az 1820-as évek elején még újak, szokatlanok voltak. A hallgatóság soraiban ott voltak a tanítványok, a szülők, de ott voltak az egyházi és városi vezetők, és a tanártársak is. Talán már ez a beszéd is hozzájárult ahhoz, hogy egyes kollégák gyanakvással kezdték szemlélni a fiatal jogtanár tevékenységét²⁴, hiszen Szász Károly nemcsak hirdette az elveket, azok szerint is élt. Több mint három

²⁴ A Szász Károly elleni vádaskodások sorozata 1832-ben indult meg. Feljelentések érkeztek ellene az egyházi főtanácsához azzal a váddal, hogy a tanulókat tanártársai ellen ingerli. Péterfi Albert tanár azzal is vádolta, hogy lázítja a diákokat, hogy ateista tanokat hirdet, és hogy túlzottan közel engedí magához a diákokat, amely a fegyelmet veszélyezteti. Vö. Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. Bp., 1957.

évtizedes tanári működése alatt mindenkor szem előtt tartotta az általa a beköszöntő beszédében megfogalmazott nevelési elveket, és igyekezett azokat a gyakorlatban alkalmazni. Egyik volt tanítványa, Kemény Zsigmond író, Szász fölött tartott emlékbeszédében így ír: „Majd minden enyedi tanuló mintaképe Szász Károly volt. Előadása oly érdekes volt, hogy tündérgyorsasággal repült el az óra, s tanítványai áthatott arccal távoztak a teremből, még sokat vitatkozván afölött, amit hallottak, s ami mélyen nyomult emlékezetükbe. [...] Gondolkodásra szoktatta tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja el és erőtlentse el az elmét, ellenkezőleg, biztos tájékozási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság e jelzésekre figyelve, vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.”²⁵

Volt tanártársa, Vajda Dániel ezeket írja róla feljegyzéseiben: „Tanítási előadása oly vonzó volt, hogy tanítványai nem mulasztottak el egy órát is. Bánásmódja tanítványaival rendkívül hatékony volt. Az ifjúnak becsületérzését tudta ő nagyon ügyesen felébreszteni, nevelni és az illető javára kitűnő jó fogannal fölhasználni. Tanítványaival s más tanuló ifjakkal is komoly, de szíves hangon szóllott és úgy, hogy az ifjú nem találta magát lenézetve ami önbecsülést és önbizalmat ébresztett.” „Szász tanítványai két, három hét alatt már komolyabbakká, de szelídebbekké is lettek – és az önbecsülés nemes érzelme szerénységgel volt párosulva bennök.” „Ha a négyszemközti intés nem használt, tanuló társai előtt szólította meg az ilyent és ezt már tőle büntetésnek vették.”²⁶

„A népnevelés hazánkban a legkorszerűbb és legközösb óhajtság”

A tanári beköszöntő beszédek mellett egy másik csoportját képezik az iskolai beszédeknek azok az ünnepi szónoklatok, melyek évfordulók, tanévnyitók, vizsgák alkalmával hangzottak el az iskolákban.

1836 tavaszán a nagyenyedi Bethlen Kollégium alapítójára, Bethlen Gáborra emlékezett. Az ünnepségen, melyen a város lakosai, az iskola elöljárói, tanárok, diákok, szülők nagy számban vettek részt, egyik köztanító, Pogány Károly is beszédet mondott.²⁷ A viharos 1834/35-ös erdélyi országgyűlés utáni tanév a kollégium életében is bővelkedett fordulatokban. „A Bethlen Kollé-

²⁵ Kemény Zsigmond: Emlékbeszéd Szász károly fölött. *Magyar Sajtó*. 1859. 257–259. sz.

²⁶ Idézi Szelényi Ödön: i. m. 597. p.

²⁷ Pogány Károly: *A tett embere egy beszédben előadva, mellyel a nagyenyedi iskola alapító fejedelem Bethlen Gábor emlékéért Pogány Károly felső tanulói osztály köztanítója az ifjúság és számos hallgatók jelenlétükben, üdvözelve megíjtá. 1836. tavaszutó 8.* Nagyenyed, 1838.

gium az ellenzék előretolt állása” volt. A kollégiumban zajló eseményekről, a konzervatívok és az ellenzék harcáról, a feljelentésekről, a tanárok és diákok ellen indított vizsgálatokról Trócsányi Zsolt részletesen ír.²⁸ E viharos időszakban hangzott el Pogány Károly beszéde, mely két évvel később barátai segítségével jelenhetett meg nyomtatásban.

A fiatal köztanító Bethlen Gábor iskolaalapításából kiindulva fejt ki véleményét kora közállapotairól, a szabadságjogokról, a tanulás jelentőségéről, a népoktatás problémáiról. „Tett, nem szó kell a haza oltárára” – vallja a szónok, nem beszélni kell, hanem cselekedni. A cselekedetek nyomán jönnek létre azok a szervezetek, intézmények, melyek a „társaság”, vagyis a társadalom fejlődését előmozdítják. „A társasági tagok boldogsága a társaság jóllététől, a társaság jólléte pedig az egyesek kellő míveltségétől függ.” „Csak a míveltség nyugalmas és biztos terjedése” eredményez folyamatos fejlődést, és csakis ennek nyomán jöhet létre olyan állam, „melyben mindenkinek elég módja és alkalmja van testi ereje s lelki tehetségeinek kimívelésére”. A testi-lelki tehetségeket leginkább az iskola képes kifejleszteni az emberben. Ezért fontos a népnevelés, a népiskolák állítása, a tanítóképzés reformja. A nép tudatlan, képzetlen, „honja érdekét nem érti,” mert a falusi gyermekek nagy százaléka nem jár iskolába. Ez ellen tenni kell. „Minden kornak megvan a maga tenni valója” – mondja a fiatal tanító. Szükség van a haza érdekében arra, hogy a kollégium diákjai, kikerülve falusi tanítónak, „az értelmesítés, jobbítás, nevelés” terén tegyenek meg mindent, mint népnevelők. Terjesszék „a lélek, szív és tapasztalás kincseit”, és ezáltal biztosítsák „a népben lévő erőknél és tehetségeknél harmoniás kifejtését”. A haza szabadsága is csak akkor valósulhat meg, ha hazánk lakóinak jelentős része az iskolában megismerkedik polgári jogaival és kötelességeivel. Az értelmes, gondolkodó tömegeket nem lehet „kábitani”, ők előbb-utóbb legyőzik „az akadályozó körülményeket”, kiharcolják a szabadságot.

*

A pedagógiai kérdésekkel foglalkozó reformkori prédikációk, temetési beszédek, az iskolai ünnepeken elhangzott szónoklatok hatalmas mennyiségben maradtak ránk mind kéziratossá, mind nyomtatott formában. A hazai neveléstörténeti kutatás nem foglalkozott velük, pedig ezek a széles körű nyilvánossághoz szóló beszédek jelzik, melyek voltak a korszakban azok a sokakat érdeklő és érintő kérdések, melyek a nevelésügy területén megoldásra vártak

²⁸ Trócsányi Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*. Bp., 1957.